

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING KORREKSION-PEDAGOGIK ISH TIZIMI

Ibroximova Fotimaxon
Qobiljon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ish tizimining mohiyati, maqsad va vazifalari hamda asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. Nutq buzilishlarining tasnifi, ularning kelib chiqish sabablari va korreksion ta'sirning ilmiy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Logopedik ish tizimida qo'llaniladigan zamonaviy yondashuvlar, dasturlar va interaktiv metodlar yoritiladi. Shuningdek, oila, maktabgacha ta'lim muassasasi hamda logoped mutaxassisi o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: nutq buzilishi, korreksion pedagogika, logopediya, korreksion-pedagogik ish tizimi, nutq terapiyasi, bolalar nutqi, maxsus ta'lim.

Hozirgi kunda Respublika miqyosida ta'lim tizimini isloh qilish, shu jumladan, maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan inkluziv va korreksion ta'lim sifatini yuksaltirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar soni yildan-yilga ortib borayotganligi va ular bilan olib boriladigan ishning samaradorligi ko'p jihatdan korreksion-pedagogik ish tizimining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liqligi, ushbu mavzuning dolzarbligini belgilab beradi [1].

Nutq - insonning ijtimoiy muloqot quroli bo'lib, uning to'laqonli rivojlanishi bola shaxsini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Nutq buzilishlari bolaning bilish faoliyatiga, hissiy-irodaviy sohasiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois nutq nuqsonlarini erta aniqlash va ularga nisbatan korreksion ta'sirni o'z vaqtida boshlash nafaqat pedagogik, balki tibbiy-ijtimoiy ahamiyatga ham ega [2].

Korreksion pedagogika - maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashning nazariy va amaliy asoslarini o'rganuvchi soha sifatida, nutq buzilishlarini bartaraf etishga qaratilgan tizimli yondashuv talabini ilgari suradi. Ushbu tizim logopediya, defektologiya, neyropedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida shakllangan bo'lib, kompleks diagnostika va korreksion ta'sirni o'z ichiga oladi [3]. Zamonaviy logopediya fani nutq buzilishlarini bir qancha mezonlar asosida tasniflaydi. Klinik-pedagogik tasnifga ko'ra nutq buzilishlari og'zaki nutq buzilishlari va yozma nutq buzilishlariga bo'linadi. Og'zaki nutq buzilishlari o'z navbatida tovush talaffuzi buzilishlari (dislaliya, rinolaliya, dizartriya), nutqning sur'at-ritm buzilishlari

(duduqlanish, taxilaliya, bradilaliya) hamda umumiy nutq rivojlanmagan holatlarga (umumiy nutq rivojlanmaganligi — UNR) ajratiladi [4].

Psixologo-pedagogik tasnifga ko'ra esa fonetik nuqson, fonetik-fonematik rivojlanmaganlik (FFR) va umumiy nutq rivojlanmaganligi (UNR ning I, II, III, IV darajalari) farqlanadi. Ushbu tasnif korreksion ish rejasini tuzishda amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki har bir darajada qo'llaniladigan metodlar va ish usullari o'ziga xos xususiyatga ega [5].

Nutq buzilishlarining biologik sabablari qatoriga homiladorlik davridagi noxush omillar (infeksion kasalliklar, intoksikatsiya, psixik travmalar), tug'ruq jarayonidagi asoratlar (gipoksiya, travma), hayotning ilk yillarida o'tkazilgan kasalliklar (ensefalit, meningit) kiradi. Ijtimoiy-pedagogik omillar orasida esa nutqiy muhitning nochorligi, ikki tillilik (bilingvizm), bolaga nisbatan pedagogik e'tiborsizlik alohida o'rin tutadi [6]. Korreksion-pedagogik ish tizimi bir necha o'zaro bog'liq tamoyillarga asoslanadi. Birinchidan, komplekslik tamoyili -nutq buzilishini tibbiy, psixologik va pedagogik jihatdan bir vaqtning o'zida kompleks o'rganishni talab etadi. Ikkinchidan, tizimlilik tamoyili — korreksion ish muayyan bosqichlarda izchil amalga oshirilishi lozim. Uchinchidan, individual yondashuv tamoyili - har bir bolaning nutq nuqsonining xususiyatini, psixofizik rivojlanish darajasini hisobga olishni ko'zda tutadi [7].

L.S. Vigotskiyning «Yaqin rivojlanish zonasi» nazariyasi korreksion pedagogikada muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, bola mustaqil bajara olmaydigan, ammo kattalar yordamida erishishi mumkin bo'lgan vazifalar uning rivojlanishiga eng samarali hissa qo'shadi. Shu nuqtai nazardan, logoped va pedagog bolaning nutq qobiliyatini maksimal darajada rivojlantirishga mo'ljallangan mashqlar tizimini tuzadi [8].

R.E. Levina tomonidan ishlab chiqilgan nutq faoliyatining tizimli tahlili prinsipi ham korreksion-pedagogik ish tizimida keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvga asosan, nutq buzilishi yakka holda emas, balki bolaning butun nutq tizimi (fonematik idrok, leksika, grammatika, bog'lanishli nutq) doirasida o'rganiladi va korreksion ta'sir ham tizimli tarzda amalga oshiriladi [9].

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ish tizimi quyidagi ketma-ket bosqichlardan iborat:

Birinchi bosqich — diagnostik: Ushbu bosqichda logoped bolaning nutq rivojlanish darajasini kompleks tashxislaydi. Diagnostika jarayonida nutqning barcha tarkibiy qismlari — tovush talaffuzi, fonematik idrok, so'z boyligi, grammatik qurilish va bog'lanishli nutq tekshiriladi. Shuningdek, bolaning eshituv qobiliyati, artikulyatsion apparat holati va neyrodinamik xususiyatlari ham baholanadi [1].

Ikkinchi bosqich — rejalash va maqsad belgilash: Tashxis natijalariga asoslanib, individual korreksion ish rejasi (Individual Ta'lim Dasturi — ITD) ishlab chiqiladi. Rejalashtirishda yaqin va uzoq muddatli maqsadlar aniqlanadi, mashg'ulotlar chastotasi va davomiyligi belgilanadi. Oila a'zolari bilan birgalikdagi ish strategiyasi ham ushbu bosqichda belgilab olinadi [2].

Uchinchi bosqich — korreksion-rivojlantiruvchi ish: Bu asosiy bosqich bo'lib, logoped va pedagog bola bilan bevosita ishlaydi. Mashg'ulotlar individual, kichik guruhli va guruhli tarzda tashkil etiladi. Artikulyatsion gimnastika, fonematik

eshituvni rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish, grammatik kategoriyalarni shakllantirish va bog'lanishli nutqni rivojlantirish kabi vazifalar izchil hal etiladi [4].

To'rtinchi bosqich — monitoring va baholash: Korreksion ish davomida bolaning nutq rivojlanish dinamikasi muntazam kuzatib boriladi. Belgilangan maqsadlarga qanday darajada erishilganligi baholanadi, zarur holatlarda individual dasturga o'zgartirishlar kiritiladi. Ota-onalar ham dinamik monitoring natijalaridan xabardor qilinadi [5].

Beshinchi bosqich — profilaktika va qayta tiklash: Korreksion ish tugagach, erishilgan natijalarni mustahkamlash maqsadida ota-onalar va tarbiyachilar uchun tavsiyalar ishlab chiqiladi. Nutq nuqsonining qayta rivojlanishiga yo'l qo'ymaslik uchun profilaktik chora-tadbirlar amalga oshiriladi [7].

Zamonaviy logopedik amaliyotda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda innovatsion texnologiyalar ham keng qo'llanilmoqda. An'anaviy metodlar qatoriga artikulyatsion gimnastika, nutqni rivojlantiruvchi o'yinlar, tasvir va sxemalar asosida hikoya tuzish, nutq namunalarini o'rgatish kabi usullar kiradi [3].

Logopedik ritmika — nutqni harakatlar bilan birlashtirish orqali nutq tempini, ritmini va nafas olishni tartibga solishga qaratilgan maxsus metod bo'lib, duduqlanish va boshqa nutq sur'at-ritm buzilishlarida yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Ushbu metod motor va verbal faoliyatni uyg'unlashtirib, miyaning ikkala yarim sharini bir vaqtda faollashtiradi [6].

Neyrolingvistik dasturlash (NLD) va Tomatis metodi asosidagi yondashuvlar ham zamonaviy logopedik amaliyotga kirib kelmoqda. Eshituv integratsiya terapiyasi (AIT) fonematik idrokni yaxshilashda, ayniqsa, sensorineural eshituv yo'qotishi bilan bog'liq nutq buzilishlarida samarali natija bermoqda [8].

Raqamli texnologiyalarning ta'limga integratsiyasi logopedik ishda yangi imkoniyatlar ochmoqda. Maxsus logopedik kompyuter dasturlari va mobil ilovalar (masalan, nutq analizi dasturlari, interaktiv artikulyatsion mashqlar) bolaning mashg'ulotlarga qiziqishini oshiradi va ish samaradorligini yuksaltiradi. Shuningdek, masofaviy logopedik konsultatsiya (telepractice) imkoniyati ham tobora kengayib bormoqda [9].

Korreksion-pedagogik ish tizimining samaradorligi ko'p jihatdan ota-onalar, tarbiyachilar, logoped va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi uzluksiz hamkorlikka bog'liq. Ota-onalar korreksion jarayonning faol ishtirokchisi sifatida qaralishi lozim: ular logoped ko'rsatmalari asosida uyda mustahkamlash mashqlarini o'tkazadilar, bolaning nutqiy muhitini tartibga soladilar [2].

Maktabgacha ta'lim muassasasida (MTM) logoped va tarbiyachilar o'rtasida hamkorlik logopedik sinf va guruh mashg'ulotlarining o'zaro bog'liqligi orqali ta'minlanadi. Tarbiyachi kundalik ta'lim jarayonida logoped tomonidan belgilangan vazifalarni mustahkamlash uchun maxsus topshiriqlar bajaradi. Interdissiplinar jamoaviy yondashuv (logoped, psixolog, tibbiy xodim, defektolog, tarbiyachi) bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlash imkonini beradi [10].

Ota-onalar bilan ishlashning asosiy shakllari: individual konsultatsiyalar, guruhli seminarlar, ochiq mashg'ulotlar, tematik bukletlar va xotira daftarlarini yuritish. Ota-onaning ishtirokini oshirish maqsadida zamonaviy kommunikatsiya vositalari (messenjerlar, onlayn platformalar) ham keng qo'llanilmoqda [3].

MAVJUD MUAMMOLAR VA YECHIM YO'LLARI

Amaliyotda korreksion-pedagogik ish tizimini amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud. Birinchidan, malakali logoped va defektolog mutaxassislarining yetishmasligi, ayniqsa, qishloq hududlarida korreksion yordamdan bahramand bo'lish imkoniyatini cheklab qo'ymoqda. Ikkinchidan, diagnostika standartlarining yetarli darajada birlashtirilib ketmaganligi erta tashxis sifatiga ta'sir ko'rsatmoqda [1].

Ushbu muammolarni hal etish yo'llari sifatida quyidagilar taklif etiladi: logoped mutaxassislarini tayyorlash tizimini kengaytirish, masofaviy logopedik xizmat modellarini joriy etish, umumta'lim maktablarida logopedik xizmat ko'rsatish tarmog'ini rivojlantirish, diagnostika va korreksion ish bo'yicha yagona milliy standartlarni ishlab chiqish hamda korreksion-pedagogik ishga oid ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'zbek tiliga tarjima qilish va tayyorlash [6].

Shuningdek, inkluziv ta'lim tamoyillarini kengaytirish doirasida umumta'lim muassasalarida nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga maxsus sharoit yaratish, o'qituvchilarni korreksion pedagogika asoslari bo'yicha o'qitish ham dolzarb masalalar qatorida turadi [7].

XULOSA

Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarning korreksion-pedagogik ish tizimi — ko'p qirrali, kompleks va tizimli yondashuv talab qiluvchi jarayondir. Ushbu tizim diagnostika, rejalash, korreksion-rivojlantiruvchi ish, monitoring va profilaktika bosqichlarini o'z ichiga olib, logoped, pedagog, psixolog va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatiga asoslanadi.

Maqolada tahlil qilingan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, korreksion-pedagogik ish tizimining samaradorligi bir necha omillarga bog'liq: nutq buzilishini erta aniqlash, individual yondashuvni ta'minlash, zamonaviy metodlar va texnologiyalardan foydalanish, oila bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda interdissiplinar jamoaviy yondashuvni amalga oshirish.

Kelajakda nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga korreksion yordam berishning sifatini yuksaltirish uchun raqamli texnologiyalarni korreksion ishga yanada kengroq integratsiya qilish, masofaviy xizmat ko'rsatish modellarini rivojlantirish hamda bu sohada ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish zarur. Milliy darajada korreksion-pedagogik ish tizimini takomillashtirish esa jamiyatning ijtimoiy salomatligiga bevosita hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Волкова Л.С., Шаховская С.Н. Логопедия: Учебник для студентов дефектологических факультетов педагогических вузов. - М.: ВЛАДОС, 2018. - 680 с.
2. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия: Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. - Екатеринбург: АРД ЛТД, 2019. - 320 с.
3. Нищева Н.В. Система коррекционно-развивающей работы в логопедической группе для детей с общим недоразвитием речи. - СПб.: Детство-Пресс, 2020. - 352 с.

4. Филичева Т.Б., Чиркина Г.В. Устранение общего недоразвития речи у детей дошкольного возраста: Практическое пособие. - М.: Айрис-пресс, 2017. - 224с.
5. Грибова О.Е. Технология организации логопедического обследования: Методическое пособие. - М.: Айрис-пресс, 2016. -96 с.
6. Лалаева Р.И., Серебрякова Н.В. Коррекция общего недоразвития речи у дошкольников: формирование лексики и грамматического строя. - СПб.: СОЮЗ, 2019. 160 с.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т.2. - М.: Педагогика, 1982. - 504 с.
8. Левина Р.Е. Нарушения речи и письма у детей. Избранные труды. - М.: АРКТИ, 2015. -224 с.
9. Визель Т.Г. Нейролингвистическое блицобследование. - М.: В. Секачев, 2018. - 32 с.
10. Миронова С.А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях. М.: Просвещение, 2016. - 208 с.